

KAPANIŞ PANELİ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya: Değerli Konuklar. II. Milletler Arası Göktürk Anıtları ve Yazıtları Kollokyumu'nun Kapanış Oturumu'na gelmiş bulunuyoruz. Kollokyuma katılanlar için bu beş gün 5 dakika gibi geçmiş. Bunu bütün arkadaşlarım bana tekrar tekrar söylediler.

Açış konuşmamda da belirttiğim üzere ikili kollokyumların yapılmasını 1985'de toplanan V. Milletler arası Türkoloji Kongresi'nde kararlaştırmış ve ilk ikili kollokyumu da 1-8 Temmuz 1988'de Azerbaycan'ın baş şehri Baku'da gerçekleştirmiştik. Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında imzalanan "Bilimsel ve Kültürel Değişim Programı"nın 6. maddesine dayanarak toplanan ikili kollokyumların 1990 yılında Almatı'da yapılacak olan üçüncüsüne ülkelerden katılacak kişilerinin listelerini 1989'da Sayın Prof. Dr. Tofig Davudoğlu Melikov ile hazırladığımız zaman her iki taraftan da Göktürk Mütihazası bulmakta zorlandık. Ancak 8-14 Haziran 1990'da I. Milletler Arası Göktürk Anıtları ve Yazıtları Kollokyumu'nun Almatı'daki toplantısı Göktürk anıt ve yazıtları ile ilgili ilk tarihi toplantı oldu. Türkiye'den ve Sovyetler'den dünyanın önde gelen Göktürk mütihazasıları ilk defa bir araya geldi. Hepinizin de bildiği gibi Almatı toplantısının bildirileri *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1990*'da yayımlandı.

Almatı toplantısından sonra ne oldu? Almatı'dan sonra 1990'da Türk devleti Moğolistan'da bir belgesel dizi hazırlanmasını istedi ve Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'la benim danışmanı olduğum *Altaylar* adlı dizi için bir buçuk aydan fazla bir zaman Moğolistan'da üç haftadan fazla bir zaman da kuzey Çin'de bulduk. Göktürk ve Uygur kültürü ile ilgili belge ve bilgileri kayda geçirdik. Yüzbin metreden fazla çektiğimiz bu filmlerden onda birini 12 dizi hâlinde kullandık. Hâlen TRT arşivlerinde Moğolistan ve Çin'de çekilen 90.000 metreden fazla ham malzeme bulunmaktadır.

Yine 1990'da Sovyetler Birliği İlimler Akademisi'nin özel misafiri olarak Dimitri Vasilyev'le birlikte bütün Güney Sibiryayı gezdim. Bunu bir de 1991'de tekrarladık. Dimitri Vasilyev ile birlikte Yenisey havâlisinde Hakasya'da ve Tuva'da benim görmediğim herhangi bir Göktürk metni kalmamıştır. Ayrıca yeni yazıtlar da bulduk. 1993'de Hakasya'da Vilhelm Thomsen'in Göktürk yazıtlarını okumasının 100. yıl dönümü kutlandı. Türkiye Cumhuriyetini Hakasya'da ben temsil ettim. İki değerli meslektaşım ile birlikte İgor Leonidoviç Kızlasov ve İgor Valentinoviç Kormuşin'le birlikte Hakasya'nın baş şehri Abakan ile Minnusinsk'teki Yenisey yazıtlarını bir defa daha elden geçirdik sonra da Kormuşin ile birlikte Tuva

cumhurbaşkanı Sayın Oorçak'ın özel misafiri olarak Tuva'nın baş şehri Kızıl'a gittik. On beş gün kadar Kormuşin'le Tuva'daki yazıtları tekrar gözden geçirdik.

Türk Devleti'nin Moğolistan projesi bir buzdağının görünen kısmıdır. Türk Devleti bu anıt ve yazıtları Moğolistan metinleri olarak görmüyor, kendi geçmişinin aynası olarak kabul ediyor. Bu anıt ve yazıtların bir kısmı Moğolistan'da olduğu için Göktürk Anıt ve Yazıtları Projesini Moğolistan'dan başlatmayı uygun görmüştür. Ancak bu projenin bir de Rusya ayağı vardır, Gelecekte Güney Sibirya'daki Göktürk harfli malzemenin değerlendirilmesini önce resim albümleri ve kataloglar hâlinde, sonra ilmî yayın olarak düşünüyoruz. Ayrıca Türk Devleti'nin oraya verilmiş vaatleri vardır, Tuva'nın baş şehri Kızıl'da ahşap müze binasının yerine yeni modern bir müze binası yapılmasını benim devletim taahhüt etmiştir. İlerideki bir zamanda Rusya'daki meslektaşlarımızla ki başta bugün aramızda bulunmayan meslektaşlarımız, Klyaştorıny ile Vasilyev başta olmak üzere Rusya'daki meslektaşlarımızla da Güney Sibirya bölgesinde bulunan Göktürk harfli malzeme üzerinde çalışacağız. Bunu burada size belirtmekte özellikle fayda mülâhaza ediyorum.

Bütün bu bilgilerin Sayın Cumhurbaşkanımız Süleyman Demirel'e arz edilmesinden sonra olanları açış konuşmamda belirtmiştim. Sayın Cumhurbaşkanımız Süleyman Demirel bir ilim ordusu ile birlikte 10-12 Eylül 1995 tarihlerinde Moğolistan'a giderek Tonyukuk ile Köl Tigin ve Bilge Kağan anıtlarının bulunduğu külliye ziyaret etti..

Bu seyahatlerinde ben ve Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun kendilerine mihmandarları olarak orada da gerekli bilgileri arz ettik, Kendileri anıt ve yazıtların son durumunu yerinde müşahade ederek gerekli çalışmaların yapılmasını buyurdular. Ancak bu çalışmalar hiçbir zaman Moğolistan'da yalnız Türklerin çalışması olarak devam etmedi. Biz eski Türklerin anıt ve yazıtlarının buldukları külliye daima Moğol meslektaşlarımızla, Moğol kardeşlerimizle birlikte değerlendirmeyi düşündük hâlâ da öyle düşünüyoruz. O ülke Moğolların ülkesidir biz onlara saygılıyız. Biz bugün onlara bilgi ve teknik yardım yapmak durumundayız. Çünkü bu anıtlar biz oraya gitmeden önce de ülkenin sahibi Moğol kardeşlerimiz tarafından fevkalâde yüksek bir seviyede koruma altına alınmıştı. Bu bakımdan ben huzurunuzda Moğol meslektaşlarımı bir defa daha kutluyor onlara çok teşekkür ediyorum. Ancak açış konuşmalarında Sayın TİKA başkanının, Sayın Yüksek Kurum Başkanının, Çarşamba günü de Unesco temsilcisinin belirttiği bir özel durum daha var. Bunu da hiçbir zaman göz ardı edemeyiz. Gerek Türk asıllı, gerek Moğol, gerekse Tibet veya Çin asıllı olsun bu coğrafyalardaki geçmişe ait bütün bu belgeler Dünya Kültürünün ortak mirasıdır. Dolayısıyla bunlar artık Türklerin, Moğolların, Çinlilerin, Tibetlilerin değil, dünyanın bütün halklarının ortak geçmişinin, mirası olduğu için Unesco bu projeye sahip çıkmıştır. Unesco yanında başka ülkeler de bu projeye destek vermiştir. İşte bunlardan bir tanesi yine Japon-Moğol ortak çalışmasıdır. Japon meslektaşımız Sayın Osawa'yı hepimiz dinledik, Sayın Osawa Moğolistan'da 1996-1998 yılları arasındaki çalışmalarının hangi mekânlarda olduğunu bize gayet

güzel bir şekilde anlattı ve bu heyetin 1996-1998 yılları arasındaki çalışmaları *Provisional Report on Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998* adlı bir ön raporda toplandı.

Bu sadece bir rapordur yani ilgililere bilgi vermek üzere yapılan bir ön çalışmadır. Esasında bu proje onların da belirttiği gibi on büyük cilt hâlinde son metotlarla yapılmış Japon-Moğol çalışması olarak çıkacaktır. Bu araştırmalar sonunda daha önce Cengiz Han'ın 750. yıl dönümü için Moğolistan'da bulunduğumuz sırada müşahade ettiğimiz her Moğolun gönlünde yatan Çengiz Han'ın mezarının bulunması dileği de inşallah gerçekleşir ve bütün dünya devletleri oraya da bu büyük Fatihin hatırasına büyük bir anıt yaparlar. Bu da bizim gönlümüzden geçen duygulardır. Dolayısıyla geçen 10 yıla şöylece bir baktığımızda aklıma gelenler bunlar. Bu sahada çalışan başta Moğolistan olmak üzere Rusya'nın, kardeş Türk Cumhuriyetlerinden Kazakistan'ın, Kırgızistan'ın, Özbekistan'ın, Azerbaycan'ın, başta Japonya ve Almanya olmak üzere diğer ülkelerden gelen değerli meslektaşlarımızın çalışmalarını daima taktirle karşılıyoruz ve birinci teklif olarak Atatürk'ün kurducağı olduğu bu müessesede Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde bir 'Göktürk Araştırmaları Merkezi' kuruyoruz. Türkiye'deki çalışmalar artık Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'ndeki 'Göktürk Araştırmaları Merkezi'nden takip edilecektir. Bu bakımdan bu toplantıda bulunan bütün meslektaşlarımızın ülkelerine döndükten sonra bu sahada bugüne kadar yapmış oldukları çalışmaların fotokopilerini yahut ayrı basımlarını birer nüsha hâlinde Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'ne göndermelerini özellikle rica ediyorum. Ben de kendimde olan bütün belgeleri buraya nakledeceğim ve artık İstanbul'da böyle bir merkezin olması ilgili arkadaşların aradığı belgelere ve bilgilere erişmesi bakımından çok uygun olacaktır.

İlk olarak ben bunu size duyurmuş oluyorum. Hepinizden hasseten rica ediyorum. Ülkenize dönünce bu sahada bugüne kadar yaptığınız bir gazete kopyası dahi olsa o belgelerin fotokopilerini varsa asıllarından bir nüshayı bize lütfen ulaştırınız ve arzu ettiğiniz zaman da buraya gelip burada çalışınız. Bir ilim merkezi de Moğolistan'da açıldı. Yine ileriki bir zamanda Rusya İlimler Akademisi'nin bir kolu olarak belki bir 'Güney Sibiryaya Araştırmaları Merkezi' açılacak. Bununla ilgili ön görüşmeleri de ilim adamları olarak sahadaki meslektaşlarımızla istişare ediyoruz. Fikir olgunlaştıktan sonra onun üyelerini de seçeceğiz ve gereğini yapacağız.

Japonya'daki meslektaşlarımızın çalışmalarını çok büyük taktirle izliyoruz. Onların da böyle bir merkez kurma fikrini geliştirmelerini temenni ediyoruz. Japonlar da bir Göktürk Araştırmaları Merkezi kurarlar. Böylece çeşitli milletlerin, çeşitli metotlarla yapmış oldukları çalışmaların bilgi alışverişi bu bilgisayar çağında 21. yüzyılda internet aracılığıyla çok daha hızlı olur. Herkes kendi gayretiyle ortaya bir şeyler koyabilir. Burada ben bir kızılderi atasözünü hatırlatarak konuşmama devam edeyim: "Biz bu anıt ve yazıtları torunlarımızdan ödünç aldık". Yani muayyen bir zaman sonra bizden 100 yıl sonra gelecek, 200 yıl sonra gelecek milletlerin fertleri de bu anıt ve yazıtları görmeli, bunları değerlendirmelidir. Ben şimdi sözü Sayın Prof.

Dr. Hakkı Acun Beyefendiye vermek istiyorum. Bünkü burada bugüne kadar yapılan toplantıların dışında olan bir grup var. Bugüne kadar Türkolog denildiği zaman akla Türk dili ve edebiyatıyla uğraşan bir kimse gelirdi. Genellikle Türk Tarihi ve arkeolojisiyle uğraşan kişilere Türkolog demezler. Dünyada Türkolog denildiği zaman Türk dili ile uğraşan kişiler yani Türk filologları kastedilir. Dolayısıyla bu konulardaki teşebbüsleri biz filologlar başlattık. Ancak bugün aramızda başta jeologlar olmak üzere arkeologlar ve başka ilim dallarının temsilcileri var. Biz onların sundukları bildirimlerinden de çok şey öğrendik. Sayın Prof. Dr. Hakkı Acun bizim Moğolistan ekibimizin Arkeoloji heyetinin başkanlığını yapacaktır. Kendisinden özellikle rica ettim. Değişik ülkelerden gelen âlimlerin Göktürk anıt ve yazıtlarının korunması ile ilgili görüşlerini, bundan sonra Moğolistan'a gidecek araştırma ve inceleme heyetlerinin yahut oradaki Moğol asıllı meslektaşlarımızın nelere dikkat edecekleri, nelere dikkat etmeleri gerektiğini burada kayda geçirelim. Bu bakımdan bu konuları bir kere daha vurgulayalım. Sayın Prof. Dr. Hakkı Acun Lütfen siz bize bu konuda bilgi verin, kayda geçirelim.

Prof. Dr. Prof. Dr. Hakkı ACUN'un panel konuşması:

Ben öncelikle teşekkürle konuşmama başlamak istiyorum, özellikle bu kollokyumu düzenleyen sayın hocamız Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya ile Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'a, ve TİKA yöneticilerine teşekkür ediyorum. Efendim biliyorsunuz kongreler bilgi alışverişinin dışında birtakım ilmî bilgilerin öğrenilmesine ve birtakım ilmî dedikoduların yapılmasına zemin sağlayan yerler olarak bilinir. Benim açımdan bu kongre şu yönüyle çok faydalı oldu.

1.) Moğol ekipleriyle oturup ortaklaşa olarak konuştuk, ne yapacağımıza aşağı yukarı karar verdik

2.) Göktürkler ile ilgili bilgilerimizi tazeledik, bilmediklerimizi öğrendik ve ilgimizi Göktürkler üzerine yoğunlaştırmaya başladık.

Efendim, bu kollokyumun bizim açımızdan şu faydası da oldu. Biliyorsunuz Türk Hükûmeti Moğolistan'da ilk kez bu kadar geniş boyutlu bir kazı yaparak araştırma yapmaya karar verdi. Bir toplumun bir başka ülkede kendi değerlerini araması ve araştırmaya yönelmesi o toplumun büyüklüğünü göstermesi bakımından son derece önemlidir. Biz bu hassasiyetin önemini çok iyi vurguluyoruz. Ancak bu durum ilk olduğu için bu yükün altında ezilmemeye de çalışıyoruz. Ekibimizi ona göre kurmaya çalışıyoruz. En ince noktaları ona göre düşünerek, taşınarak ve kararlaştırarak yapmaya çalışıyoruz. Bizim ekibimizde yalnız arkeolog ve sanat tarihçileri değil taş korumacılar, antropologlar, dilciler, tarihçiler, jeofizikçiler gibi on değişik ilim grubu var. Bunları sizlere daha önceki konuşmamda söylemiştim. Bu kollokyum öncesinde ve kollokyum aralarında Moğol ekibi ile yaptığımız görüşmelerde şöyle bir karara vardık: Tam bir karara varmamız biraz zor, çünkü arazide ne ile karşılaşacağımızı kesin olarak bilemiyoruz ve bilmemiz için de önce araziye gidip sonradan kararlaştırmamız gerekiyor. Bizim Moğol ekibinden öncelikle istediğimiz şunlar oldu:

Sit alanının sınırlarının belirlenmesi, yani Türk ekibi nerede çalışacak. Bizim istediğimiz sınırlar şunlardır: Orhun nehri kıyısı, Karakurum şehrinin bulunduğu yer ve taşlı tepeye kadar olan geniş bir alan. Bu alan içerisinde çalışmak istiyoruz ve sit alanı belirlendikten sonra bu alanda bizim ekibimizin dışında kimsenin çalışmasını arzu etmiyoruz. Çünkü bu ilmî bir ahlâktır, ilmî bir gelenektir. Sınırları belli olan bir yerde başka bir ekip çalışmaz. Efendim, öncelikle şunu yapmaya karar verdik, bu sit alanı belirlendikten sonra değişik aletlerle yani fotoğraf, çizim, slayt, görüntülerle bu alanda ne varsa tek tek haritalara işlememiz gerekiyor. Haritalara işledikten sonra bugünkü durumlarını tespit edeceğiz sonra bütün alanların jeofizik haritalarını çıkaracağız. Ayrıca bu arada taş koruma ekiplerimiz de çok acil olarak bu iki anıt koruma çalışmalarına başlayacaklar. Bu yüzden bölgeye daha önce taş koruma ekibimiz gitti ve taşlar üzerindeki hastalıkları tespit etti. Şimdi korumaya yönelik bir takım başka çalışmalarımız da olacak. Yüzey araştırması bittikten sonra bizim önerimiz kazı alanının Bilge Kağan olması. Moğol tarafının önerisi ise Köl Tigin. Biz Bilge Kağan külliyesinde çalışmayı arzu ediyoruz sanıyorum bu isteğimizi Moğol ekipleri uygun görecektir; şu açıdan; Köl Tigin anıtında 1958 yılında bir kazı yapılmıştır. Bu kazı, bana göre, yanlışdır veya doğrudur demek istemiyorum ama bugünkü ilmî kriterlerde yapılan bir kazı da değildir. Yanlış yapılan bir kazının düzeltilmesi çok daha zor ama yeni yapılacak bir kazının yapılması da ona göre daha kolay. İkincisi Köl Tigin anıtı Bilge Kağan'a göre bugünkü sınırları içerisinde Bilge Kağan'dan yaklaşık olarak 4-5 kat daha büyük, birden büyük bir işe başlamak istemiyoruz. Bu yüzden Bilge Kağan külliyesini öneriyoruz. Bilge Kağan'a başlamadan önce de hem ekibimizin bu konudaki deneyimini artırmak için hem de o coğrafyayı, o arkeolojiyi, o toprakları öğrenebilmek için küçük külliyelerde, yani kurganlarda, mezar anıtlarında kazı yapmak istiyoruz. Kazı hakkında çok ayrıntılı bilgi veremeyeceğim. Fakat şunu düşünüyoruz. Daha önce bölgede çalışan meslektaşlarımız iklim şartlarının çok değişken olması yüzünden, özellikle bizim çalışma zamanımızda sık sık yağmur ve fırtına çıktığını söylemişti.

Burada yeni bir teknik deneyeceğiz. Sanırım bu Moğol meslektaşlarımızın da hoşuna gitmişti. Kazı yapacağımız alanda gritleme diyoruz yani bölgeyi karelere ayırıp, bu karelerin bir kenarına 1, 2, 3, 4, ... diğer kenarına da A, B, C, D, ... koyacağız ve kareleri tek tek açacağız. Bir kareyi açıp üzerindeki toprak içerisinde herhangi bir madde olup olmadığını anlamak için eleklerden geçireceğiz. Eleklerden geçirilen toprağın içerisinden çıkan maddeler veya anıtlar fotoğraf, slayt ve diğer görüntü aletleriyle tespit edilecek, bulgular haritalara işlenecek ve o kare kapatılarak ikinci kareye geçilecek. Genelde bizim kazı çalışmalarında kareler tek tek açılır ve açık bırakılır ama hava şartlarını anlatmıştım. Biliyorsunuz, hava şartları yüzünden anıtlara daha çok zarar gelmesin diye her kareyi tek tek açıp kapatacağız. Sonra bulguları bilgisayar ortamında birleştirip içinde ne olduğunu ortaya çıkaracağız. Aşağı yukarı içinde ne olduğu belli olduktan sonra koruma tedbirleri alacağız.

Ne tür koruma tedbirleri alacağız? Bulguları, anıtları acaba yerinde mi koruyalım yoksa başka bir yere alıp, götürüp taşıyalım mı? Emitasyonlarını yani taklitlerini oraya mı bırakalım?. Bu tek başımıza bizim verebileceğimiz bir karar değildir. Moğol heyetiyle oturup, konuşup anlaşarak bu kararı vereceğiz. Zaten bu kararın verilmesi de sanıyorum bir 5-10 yılımızı alacak. Anıtları taşıyacaksak yerlerine emitasyonlarını koyacağız. Eğer taşımayacaksak üzerine en doğal şekilde, anıtlara zarar vermeyecek şekilde, bir koruma önlemi olarak şemsiye gibi bırakacağız.

Benim söylemek istediklerim bu kadar, sorular olursa cevaplandırmaya çalışırım. Benim cevaplandıramadığım sorular varsa ekibimin elemanları burada onlar cevaplandırır. Diğer arkadaşlara da vakit kalsın diye kısa kesmek zorundayım.

Osman Fikri Sertkaya: Hakkı Bey'e çok teşekkür ediyorum. Sağolsunlar, bizi aydınlattılar. Burada Türkiye'nin üzerinde ısrarla durduğu ve başka milletlerin bu işe karışmamasını rica ettiği husus, Bilge Kağan külliyesinde başka bir milletin arkeolojik çalışma yapmaya teşebbüs etmemesidir. Özellikle Japon meslektaşlarıma bunu duyuruyorum. Çünkü en büyük kağanımızın arkeolojik kazısını sahiplenmek ülkemiz için, bizim soyumuz için bir onur meselesidir. Onur meselesinde Japonların çok hassas olduğunu biliyoruz. Bu hissiyatımızı anlayışla karşılayacaklarını umuyoruz. Moğollarla yapacakları toplantılarda lütfen kendi hocalarına söylesinler Bilge Kağan külliyesi hakkında bir teklif ileri sürmesinler, böylece başka bir millet bu projenin bu kısmına müdahale etmesin. Osava San, bu hususu ben size duyurmuş oluyorum. Siz de kendi yetkililerinize duyurunuz.

Bakın 10 yıl önce bu işe çıktığımızda 10 yıl gençtik. Şimdi yaşadığımız yaşta 10 yıl sonra bir kollokyum yapmayı düşünsek acaba bu salonda bulunanların hangisi, ben dahil olmak üzere, sağ kalacak? Bu bakımdan Allah bizlere ömür versin biz yapalım, ama biz olmazsak ben burada söylüyorum, Cengiz Bey, Battulga, asistanımız Abdullah Bey, Sâdettin Bey, onlar 2010 yılının kollokyumunu yapsınlar. Yani bu ilmî çalışmalar hiçbir zaman durmasın. Buradaki tecrübeli hocalardan da bir ricam var, bir isteğim var. Kendilerine bugüne kadar eğer bir asistan edinmedilerse, Göktürk sahasında çalışacak eleman alsınlar. Çünkü bir elemanın yetişmesi en az 10 yıldır. Kendileri olmadığı zaman bu işi kim devam ettirecek? Bu işe gönül veren hocalarımız lütfen bu konuyu bir defa daha düşünsünler.

Şimdi müsaade ederseniz bu projeyi birlikte başlattığım arkadaşım Prof. Dr. Tevfik Melikov'a söz vermek istiyorum. Ondan sonra da üç ülke adına Moğolistan adına Japonya adına ve Türk Ülkeleri adına Özbekistan temsilcisine söz vereceğim ve bu toplantımızı Ahmet Bican Ercilasun Beyin konuşması ile bitireceğiz.

Salondan teklif: Bu 10 yılı 5 yıl yapalım.

Osman Sertkaya: Yaparız efendim. Niçin olmasın?

Prof. Dr. Tofig Davudoğlu MELİKOV'un panel konuşması:

Sayın meslektaşlarım. Gerçekten de Osman Sertkaya'nın ifade ettiği gibi birlikte ektiğimiz, diktiğimiz bir ağacın 10 yıl sonra meyveler verdiğini görmek, gerçekten kıvanç verici bir olaydır. Zaman çok hızlı geçiyor bir bakıma 10 yıl tarih açısından büyük bir süre değil, ama insan hayatı açısından büyük bir süredir ve biz bu sürede bir hayli yol katetmişiz. Yazılarımızla, kitaplarımızla, düşüncelerimizle bugünkü bulunduğumuz noktaya varmışız. Bu sebeple sizlerin de bana iştirak edeceğinizi umarak bu güzel toplantıyı tertip eden meslektaşlarıma özellikle Rusya ve Azerbaycan heyetleri adına içten teşekkür etmek istiyorum. En önemli olan şey, ilim muhitlerinde ilim düşüncesinin hâkim olmasıdır. 10 yıl önce hatta 13 yıl önce kişilere, kurumlara, bu düşüncüyü insanın Türkiye'de veya Rusya'da anlatması ve kabul ettirmesi bilerseniz ne kadar zordu. Ben burada bazı kişileri anmadan geçemem. Özellikle çok sevdiğimiz, her şeyi ile bize yol gösteren merhum bir hocamızı burada anmadan geçemem. 80'li yılların ortalarında Sovyet Türkologlar Komitesi Başkan Yardımcısı sıfatı ile Türkiye'de Türk Dış İşleri Bakanlığının Kültür İşleri Genel Müdüründen başlayarak kendisini yetkili sayan belki 10 kişi ile konuştum. Tekliflerimi götürdüğüm her yerde bana 'evet' denildi fakat sonuç alamadım. Son olarak Osman Beyle birlikte sevgili hocamıza gittiğimiz zaman ikimiz de genç bir üniversite öğrencisi ifadesi ile başımızı eğip 'Milletler arası ikili kollokyumlar gibi bir düşüncüyü gerçekleştirmemiz acaba mümkün müdür?' diye sorduğumuzda, merhum hocamız, o mübarek insan, heyecanlanarak 'Bunu hemen yapmamız gerekir. Osman, teklifinizi derhal yazın. Hemen imzalayayım. İlgili kademelerden de geçir. İş takip et' direktifini verdi. İsmi söylemeden önce merhum hocamızın hatırasını anmak için saygı duruşunda durmayı istiyorum.

Osman Fikri Sertkaya: O zaman sizleri merhum hocamız Prof. Dr. Muharrem Ergin için saygı duruşuna davet ediyorum. <Saygı duruşu>.

Tofig Melikov: Bizim yaptığımız işleri bugün sizler değerlendiriyorsunuz. Yılmadan korkmadan, çekinmeden biraz atak davranmak gerektiğini anlamış bulunuyorsunuz. Belki sizlerin de yapacağınız işler 10 yıl, 20 yıl sonrasında değerlendirilecektir. Bunu unutmamak lâzımdır. Bu temenni ile hepinize teşekkür ediyorum.

Son bir nokta da 3. Milletler Arası Anıt ve Yazıtları Kollokyumu'nun ne zaman toplanacağıdır. Rusya açısından bu konuda şimdiden bir tarih vermek benim için çok zordur. Osman Bey 10 yıl diyor. Diğer bir meslektaşım da 5 yıl diyor. Benim gönlümden ise 2 yıl geçiyor, ama bütün bu tarihler hazırlık dönemlerine bağlıdır. Benim yalnız ve yalnız bir ricam vardır. Belki daha derinlemesine çalışmalar yapmak amacıyla bizlerin küçük gruplar hâlinde bir araya gelmemizde fayda olabilir. Bu teklifimi de söyleyip hepinizi saygıyla selâmlıyor ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Osman Fikri Sertkaya: Sağolun efendim. Efendim Moğolistan adına Battulga hocamız konuşacaklar mı? Buyursunlar.

Tsendiyn BATTOLGA'nın panel konuşması:

Battolga: Biz Moğolistan grubu olarak bu kollokyumun çok güzel geçtiğine inanıyoruz. Genel hatlarıyla bu kollokyumdaki en önemli nokta, Moğolistan sınırları içerisinde yer alan Orhun anıtlarıyla ilgili olan konulardır. Bu konuda hem Moğol hem de Türk tarafı kendi fikirleri üzerinde çalışıp kendi görüşlerini beyan etmişlerdir. Böylece Moğolistan'da bulunan Orhun anıtlarının arkeolojik kazı ve yer altı çalışmaları yanında bulguların korunmasının sadece Moğolistan ve Türkiye'nin işi olmadığını ve bu tarihî değerlerin sadece bir ülkeye ait olmayıp bir dünya mirası olduğunu bizzat müşahâde ettik.

Bu kollokyumda Moğolistan ve Türk tarafı bilim adamları bir araya gelerek daha sonra yapacakları arkeolojik kazı ve yer altı çalışmalarının yanında anıtlarının korunması için gerekli olacak tedbirler hakkında da kendi fikirlerini beyan edip ortak kararlara vardılar. Bilim adamlarının kendi aralarındaki görüşmelerinde bizim dikkatimizi çeken iki önemli husus oldu. Bunlardan ilki arkeolojik ve yer altı kazı çalışmaları ile ilgili olanı, diğeri ise bu anıtların korunma yöntemleriydi.

İki heyetteki bilim adamlarının karşılıklı görüşmelerinde Türk tarafı öncelikle Bilge Kağan külliyesinde çalışmak istediklerini beyan etti. Ancak yıllar önce Köl Tigin ve Tonyukuk külliyelerinde arkeolojik çalışmalar yapıldığı için oralarda bir çeşit tahribat söz konusu olmuştur. Dolayısıyla Moğolistan ekibi olarak biz bir an önce Köl Tigin ve Tonyukuk külliyelerinde arkeolojik kazı çalışması yapılmasını ve bu külliyelerin bir an önce koruma altına alınmasını teklif ediyoruz. Ayrıca Bilge Kağan külliyesinde çalışma yapılmasının daha zor olacağı ve diğeri anıtlara göre çok daha büyük bir çalışma istediği fikrindeyiz. Moğol ve Türk bilim adamları arkeolojik kazılara öncelikle Bilge Kağan'dan değil de Köl Tigin ve Tonyukuk külliyelerinden başlarsa, oradaki arkeolojik ve yer altı çalışmalarında elde edecekleri tecrübeyle hiç el değmemiş Bilge Kağan külliyesinde yapacakları arkeolojik kazının daha başarılı olacağı kanaatindeyim.

Biz, ayrıca jeofizik konusunda yapılacak bir çalışma programı hakkında da hemfikiriz. Anlaştığımız bir başka konu da anıtların bulunduğu bölgenin sit alanı ilân edilip, bir şekilde koruma altına alınması ve özellikle anıtların bulunduğu yere yeniden bir çit inşa edilmesidir. Ayrıca bütün bu çalışmalar hakkında en ince detayı ile bir çalışma metni hazırlanıp çalışmaya böyle başlanması konusunda da anlaştık. Türk ve Moğol ekibi olarak bu çalışmaya çok iyi bir şekilde başladığımız zaman, en azından çalışmanın ilk etabında büyük işler yapacağımıza inanıyorum. Çünkü bu sadece Moğol ve Türk devletleri için değildir. Dünyanın pek çok ülkesinde bu çalışmanın gidişatı ve çıkacağı sonuçları üzerinde çok ciddi bir takip vardır. Dolayısıyla bu iş birliği iyi bir şekilde devam ederse, iki ekibin daha değişik sahalarda ileriye dönük çalışması imkânı da doğacaktır.

Bu güzel kollokyumu hazırlayan ilgililere Moğolistan tarafı adına teşekkür etmek istiyorum. Çalışmaların daha da iyi bir şekilde hazırlanacağına ve hızlanacağına inanıyorum.

Osman Fikri Sertkaya: Teşekkür ederim sayın Prof. Battolga'dan bizim de ülke olarak bir isteğimiz var: Moğolistan'da bugüne kadar yapılan birçok çalışma oldu. Bunların belgeleri Moğolistan'da ayrı merkezlerde korunuyor. 1990'dan itibaren Moğolistan'da büyük bir kalkınma içerisinde ancak Ulanbator'daki binaların kullanılabilir olanları sınırlı. Bu bakımdan Ulsın Töy Museum 5 yıl önce müze salonlarını banka yaptı dolayısıyla müzedeki belgeler de bugün mahzende duruyor. Benim Moğol meslektaşlarıma teklifim şudur: Değişik yerdeki eski Moğol ve Türk tarihi ile ilgili belgelerin hepsinin gerekirse bir devlet kanunu çıkartarak merkezi bir yerde toplanmasının sağlanması. Bu bizlerin müşterek işleri için çok gerekli olan bir husustur. Bunu da duyurmuş olayım. Şimdi Türk Dil Kurumu'nun sayın başkanı Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'a söz veriyorum.

Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN'un panel konuşması:

Osman F. Sertkaya: Son olarak Türk Dil Kurumu'nun başkanı Sayın Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'a söz vermek istiyorum. Biz İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde aynı devrede okuduk, aynı zamanda mezun olduk. Ahmet benden bir sınıf öncedir ve birkaç yaş da büyüktür, yani ağabeyimdir. Bugüne kadar Türkistan'da nereye gidersek birlikte gittik. Bir yerde kader birliği yapmış olduk. Beşinci gününü geride bıraktığımız kollokyumun son konuşmasını Ahmet Bican Bey yapacaklar. Ondan sonra ben kapanış temennisini yapacağım. Buyurun Sayın Ercilasun.

Ahmet Bican Ercilasun: Teşekkür ederim Osman Bey. Ben 2025 yılını düşünüyorum. Bundan yirmi beş yıl sonra Ankara ve İstanbul'dan kalkan uçaklar, Taşkent'ten, Bakü'den kalkan uçaklar, Astana'dan, Bişkek'ten kalkan uçaklar, Kazan'dan kalkan uçaklar doğrudan doğruya Harhorin'e, Karakurum'a Karakurum'daki büyük hava alanına inecekler. Yolcular önce Karakurum'da Moğol kardeşlerimizin kurduğu Büyük Cengiz Han Açık Hava Müzesi'ni gezecekler. Cengiz Han'ın zamanındaki Karakurum ben inanıyorum ki yirmi beş yıl sonra bir Açık Hava Müzesi şeklinde, o zamanın Karakurum'unda yirmi beş yıl içinde yapılacak ve dünyanın her tarafından turistler, Unesco temsilcisi arkadaşımızın söylediği gibi Karakurum'da Çengiz Han devrini yaşayacaklar.

Otolarıyla, atlarıyla, güreşçileriyle, okçularıyla ve Karakurum'daki silindirik çadırlarda bir süre kaldıktan sonra ister atlarıyla atlara binerek, ister otomobilleriyle Karakurum'dan açılmış olan geniş yoldan Harbalgas'a, Karabalgasun'a gidecekler orada Uygur devrinin merkezini Uygur döneminin Karabalgasun'unu o tarihî şartlar içinde görecekler ve oradan yollarına devam ederek Ötüken'e bizim anıtlarımızın bengü taşlarımızın bulunduğu bölgeye gelecekler. Bir silindirik çadır içinde ağırlanacaklar ve orada Bilge Kağan'ın Köl Tigin adına diktirdiği anıtların rekonstrüksiyonları içinde gezerek, filmlerde onların canlandırılmış biçimlerini seyrederek, Bilge Kağan'ın ve Köl Tigin'in seslerini işiterek gezecekler.

Ben yirmi beş yıl sonra dünyanın her tarafından, ama öncelikle Türk ülkelerinden, bu turistik merkezlerin böyle gezileceğine inanıyorum. Benim söylediklerim çıkar. Çünkü 1974 yılında ben Göktürk anıtlarının Türkiye’de dikilmesi gerektiğini yazmıştım 1990 yılına geldiğimizde bu anıtlar Türkiye’nin birkaç yerine, Burdur’a, Konya’ya, dikilmiştir. İnşallah diğer Türk Cumhuriyetleri’nin başkentlerine de dikilecektir. Demek yirmi beş yıl sonra da bu turistik merkezler olacak. “Men inanır men bu türküşümüz kirtü boltacı, siz taki muna inanıngız. İnançingız küçlüg bolsun tükel bolsun.”

Osman Fikri Sertkaya: Sayın Ercilasun resmî konuşmadılar, gönüllerinden geçeni bize sundular. Bu duyguları için kendisine teşekkür ederiz.

Efendim bu beş gün bizler için beş saniye gibi geçti. Ama her güzel şeyin bir sonu vardır. Artık bu kollokyumu kapatma zamanı geldi. Bir defa Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü’nün müdürü olarak Rektörüm adına buraya teşrif eden Sayın Büyük elçilere, kollokyuma yurt dışından katılan çok değerli konuklarımıza ve çeşitli Türk cumhuriyetlerinden gelen soydaşlarımıza, Türkiyeden iştirak eden hocalarımıza, değerli öğrencilerimize, ve Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü’nün personeline huzurlarınızda çok teşekkür ediyorum.

Konuşmalar çok yüksek seviyede geçmiştir. Burada yapılan konuşmalarda da bu açıkça belirtilmiştir. Bilgi alışverişinde bulunmuşuzdur. En kısa zamanda yayına da geçeceğiz. Bundan sonraki işlerimizi ülkemizin büyük elçileri yöneteceklerdir. Eski büyük elçimiz ve halihazırdaki büyük elçimiz bütün oturumlarda bulundular. Burada söylenen her fikri dinlediler. Yine Moğolistan’daki Araştırma Merkezimizin temsilcisi sayın Prof. Dr. İsenbike Togan başından beri burada bulundular. Gereğini muhakkak yaparlar. Artık bizler de ülkemiz içindeki işlemleri yerine getireceğiz ve Moğolistan’a gidecek olan ülkemizin değerli temsilcileri de burada alınan kararları orada yerine getirecekler. Eğer bizlere ihtiyaçları olursa hiç merak etmesinler aynı günün içinde biz Moğolistan’da oluruz.

Bu duygularla hepimize teşrifleriniz için teşekkür ediyor, yurt dışından katılan delegelerimizin ülkelerine esenlik içinde dönmelerini temenni ediyor ve II. Milletler Arası Göktürk Anıt ve Yazıtları Kollokyumunu kapatıyorum.

Şimdi hep birlikte “Tamakka barayık.”¹

Devamlı alkışlar.

¹ Kazak Türkçesinde: “Yemeğe gidelim.”